

TEVLİD

nek olarak Kutâmî'nin, "Aceleci olmayan muradına erer / Acele eden eceline gider" anlamındaki beytiyle bundan esinlenen Sâlim b. Vâbisa'nın, "Yapacağın işleri orta bir seyirle bitir / Nitekim ahlâk alıştırma döneminden sonra oluşur" beyti gösterilebilir. Burada ilk beytin muhtevası ikincinin ilk mısraında özetlenmiş, bu ikisinden son mısraın içeriği üretilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Sînâ'ateyn* (nşr. Müfîd M. Kumejha), Beyrut 1404/1984, s. 482-485; İbn Reşîş el-Kayrevânî, *el-'Umd*e (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1353/1934, I, 233-235; Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîkî, *el-Mu'arreb* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire 1969, s. 14; İbn Münkiz, *el-Bedî' fi nakdi's-şî'r* (nşr. Ahmed Ahmed el-Bede'vî – Hâmîd Abdülmecîd), Kahire 1380/1960, s. 183-193, 205-212, 284-285; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû'l-Taħbir* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1983, s. 494-498; a.m.f., *Bedî'u'l-Ku'ân* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1377/1957, s. 207-211; Safiyyüddin el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye* (nşr. Nesîb Neşşâvî), Dimaşk 1403/1983, s. 215-218; İbn Hicce, *Hizânetü'l-'edeb* (nşr. Selâheddin el-Hevvârî), Sayda 1426/2006, II, 261-263; Sü-yûtî, *el-Müzhir*, Kahire, ts. (Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabiyye), I, 304, 310; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-'edeb* (Bulak), I, 21; İbn Ma'sûm, *Envârü'r-reb' fi envâ'i'l-bedî'* (nşr. Şâkir Hâdî Şükr), Necef 1388/1968, V, 323 vd.; A. Darmesteter, *La vie des mots*, Paris 1932, s. 31-32; Hilmi Halil, *el-Müvellid fi'l-'Arabiyye*, Kahire 1954, tür.yer.; M. H. Bakalla, *Arabic Culture Through its Language and Literature*, London-Boston 1984, s. 73; M. Hamâse Abdüllatif, *Luğatü's-şî'r: Dirâse fi'z-zarûreti's-şî'riyye*, Kahire 1416/1996, s. 38-39; İbrâhim b. Murâd, "Tevlîdü'l-muštalaħi'l-'il-miyyi'l-'Arabiyyi'l-'hadîş el-każâyâ ve'l-işkâliyyât", *el-Luğatü'l-'Arabiyye ve teħaddiyyâtü'l-kamî'l-hâdî ve'l-'işrîn*, Tunus 1996, s. 35-58; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muštalaħâti'l-belâğiyye ve teħavvürühâ*, Beyrut 1996, s. 440-442; Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2002, s. 223; Soner Gündüzöz, *Arapça'da Kelime Türetimi: Kauramlar-Kuramlar-Kuramlar*, Samsun 2005, tür.yer.; a.m.f., "Arapça'nın Potansiyeli: Arapça'da Kelime Türetim Yollarına İlişkin Bir İnceleme", *Marife*, IV/2, Konya 2004, s. 177-196; Selâhaddin ez-Za'belavî, "el-İşkâk", *et-Türâşü'l-'Arabî*, III/9, Dimaşk 1982, s. 37-61; Mehmet Yavuz, "Yabancı Kelimenin Arapça'da Kullanılışı veya Tanınmasındaki Ölçüler", *Nuşha*, I/2, Ankara 2001, s. 71-79.

SONER GÜNDÜZÖZ

TEVLİD

(التوليد)

Kulun iradî fiillerinin ilâhî bir tesir olmadan birbirini meydana getirdiği esasına dayanan Mu'tezile'ye ait teori.

Sözlükte "doğurmak" anlamındaki vilâd (vilâdet) kökünden türeyen tevlîd "meydana getirmek, bir şeyi başka bir şeyden elde etmek" mânâsına gelir. Terim olarak

"kulun, ihtiyarî fiillerini Allah'ın müdahalesi olmadan tabiattaki işleyiş çerçevesinde meydana getirmesi" şeklinde tanımlanır. Bu yolla bir fiilin meydana gelmesine veya bir neticenin doğmasına tevellüd denilir. Tevlîd Ehl-i sünnet ile Mu'tezile arasındaki tartışmalı konulardan biri olan kaderle ilgilidir. Kişiler, kendi istek ve iradeleriyle gerçekleştirdikleri eylemlerin sonuçlarından hem dünyada hem âhirette sorumlu tutulacaktır. İslâm mezheplerinin tamamı Cenâb-ı Hakk'ın bütün nesne ve olaylarıyla kâinatı yaratıp yönettiğini kabul eder. İnsanların ihtiyarî fiilleri de tabiattaki hadiselerin bir kısmını teşkil eder. Ehl-i sünnet kelâmcıları konuyu ilâhî ilim, kudret, irade ve yaratma sıfatlarının yetkinliği açısından ele alarak kullara ait fiillerin teşekkülünde ilâhî bir tesirin sözü olduğunu söylemiş, Mu'tezile kelâmcıları ise kulun sorumluluğuna felsefî bir zemin hazırlamak amacıyla böyle bir etkinin bulunmadığını ileri sürmüştür. Onların bu kanaatlerini delillendirirken kullandıkları kanıtlardan biri tevlîd teorisidir.

Fiilleri doğrudan (mübâşir) veya dolaylı (mütevellid) olmak üzere ikiye ayıran Mu'tezile'ye göre doğrudan fiil insanın kudret alanı içinde bulunup onun tarafından başlatılan, mütevellid fiil ise bir veya daha fazla vasıta ile gerçekleştirilen eylemi ifade eder (Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, IX, 37-38; Eş'arî, II, 402-409). Bir kimse tarafından atılan ve başka birine isabet ederek ölümüne yol açan taş örneğinde taşın atılması iradeli bir fâilden meydana gelmesi bakımından vasıtasız fiil, taşın hedefe ulaşması ve ortaya çıkan ölüm vasıtaya bağlı fiildir. Bu durumda taşın hareket edip sonuç doğurması tevlîd, bu fiilin sonucu mütevelliddir. Kelâm terminolojisinde fiilin sebebe bağlı olarak doğurduğu sonuçlara "ef'âl-i müvellede" (mütevellidât) adı verilir. Mu'tezile kelâmcılarının bir kısmı tevlîd teorisini ilâhî fiillere uygulamıştır. Bunlar, Allah'ın "ol" emriyle bir şeyi doğrudan yaratması gibi o şeyi sebepler aracılığıyla da yaratabileceğini söylemiş, bitkilerin tozlaşması olayında rüzgârın aracılığını buna örnek göstermiştir (Kâdî Abdülcebbar, *el-Muhtâ*, s. 396; Eş'arî, II, 414).

İlk defa Bişr b. Mu'temir tarafından ortaya atıldığı söylenen tevellüd (tevlîd) kavramı (Şehristânî, I, 64), Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr ve Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Müslim es-Sâlihî dışında bütün Mu'tezile kelâmcılarınca benimsenmiştir. Kişinin kendi iradesi doğrultusunda meydana gelen fiillerin sonuçları yönünden fâ-

illerine nisbeti ve insan iradesinin mütevellid (edilgen, pasif) olamayacağı konusunda ittifak eden Mu'tezile kelâmcıları tevellüdün tanımı, fâili, hangi fiilleri kapsadığı vb. hususlarda farklı görüşler ortaya koymuştur. Onların mütevellidin fâili konusunda ileri sürdükleri görüşleri şöylece özetlemek mümkündür. a) Bişr b. Mu'temir, Hafs el-Ferd, Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf, Hayyât, Ebû Ali el-Cübbâi ve Ebû Hâşim el-Cübbâi ile Kâdî Abdülcebbar'ın da içinde bulunduğu çoğunluğa göre mütevellid fiillerin fâili bu fiilleri başlatan kişidir, dolayısıyla dünyevî ve uhrevî sorumluluk ona aittir (Hayyât, s. 60-61; Eş'arî, II, 402). Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf tevellüd sonucu oluşan sorumluluğu, fâilin gerçekleştirdiği fiilin meydana geliş biçimini ve doğuracağı sonuçları bilme şartına bağlamıştır. Bu konuda irade sıfatına dikkat çeken Hafs el-Ferd fâilin iradesi neticesinde meydana gelen her fiilin ona ait olduğunu söylemiştir. Ebû Ali ve oğlu Ebû Hâşim el-Cübbâi insanın güç yetirdiği fiillerle kalbin fiilleri diye nitelenen fikir, irade, itikad, pişmanlık ve bunların zıtlarının herhangi bir vasıtayla teşekkül etmediğini belirtmiştir (Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, IX, 13). Engeller ortadan kalktığında doğrudan meydana gelen veya dolaylı biçimde gerçekleşen fiiller arasında fark gözetmeyen Kâdî Abdülcebbar'a göre insanın seçme özgürlüğü bulunan her fiil ona aittir ve bu fiilinden sorumlu tutulacaktır (a.g.e., IX, 37-38, 75). Dolaylı fiillerde sorumluluk fâilin niyetine bağlıdır; onun tarafından kastedilmeyen bir fiil mütevellid diye adlandırılmakla birlikte o bundan dolayı sorumlu değildir (Şerhu'l-Uşûli'l-ħamse, s. 393). b) Nazzâm'a göre tevellüd yoluyla meydana gelen fiiller eşyayı yaratmasının bir gereği olarak Allah'a aittir (Eş'arî, II, 405). Bu da bir kimse tarafından fırlatılan taş Allah Teâlâ'nın yöneltildiği istikamete doğru gitme tabiatına büründürmesi anlamına gelir. c) Muammer b. Abbâd'a göre hareket, sükûn, renk, tat, koku, sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık gibi cisimlerde tevellüd yoluyla meydana gelen özellikler hulûl ettikleri cismin tabii fiilidir. Araz türünden sayılan bu fiiller üzerinde Allah'ın kudreti yoktur; araz niteliği taşımayan dirlitme, öldürme ve renk verme fiilleri ise Allah'a aittir. d) Dirâr b. Amr'a göre dövmesinin sonucunda acının meydana gelmesi ve atılan taşın fırlaması gibi dolaylı fiiller hem Allah'a hem insana aittir (a.g.e., II, 407-408). e) İnsanın irade dışı fiilinin bulunmadığını söyleyen Sümâme b. Eşres'e

göre bilgi edinme ve akıl yürütme dahil bütün fiiller mecaz yoluyla insana nisbet edilebilir (Kādî Abdülcebbar, *el-Muğni*, IX, 11; İsfereyînî, s. 81). Ölüye fiil isnat etmek mümkün olmadığı gibi insana da fâil denemez. Fiilin kötü bir sonuç doğurması ihtimalinden dolayı Allah'a izâfesi de muhaldir. Sümâme, bu düşüncesinden dolayı gerek Ehl-i sünnet gerek Mu'tezile kelâmcıları tarafından şiddetle eleştirilmiştir (Bağdâdî, *el-Fark*, s. 103).

Ehl-i sünnet kelâmcıları tevellüd, cansız varlıklara fiil gerçekleştirme kudreti vermeye ve âlemin işleyişinde sebep-sonuç arasında zorunlu bir ilişkinin bulunduğunu kabul etmeye yol açtığından eleştirmişlerdir. Onlara göre Mu'tezile kelâmcıları, sağlam bir düzene sahip olan âlemin cansız bir fâilden meydana gelmesini mümkün görerek dönemin materyalistleriyle aynı safta yer almıştır (İbn Fûrek, s. 133-134). Ehl-i sünnet, Mu'tezile'nin üzerinde durduğu fiillerin doğrudan Allah tarafından yaratıldığını kabul etmektedir; çünkü hâdis kudret ancak kendi alanı içinde etkili olabilir, bunun dışındaki bütün etkiler Allah'a aittir (Bâkîllânî, s. 339; Cüveynî, s. 206). Mütevellid fiille bu fiilin meydana geliş sebebi arasında zorunlu bir ilişkinin varlığını kabul etmek Eş'arîler'e ait âlem anlayışının önemli unsurlarından imkân prensibini yok saymak, mucize ve keramet gibi konuları inkâr etmek demektir. Bu ilişkide Allah fâil ile teşekkül eden fiil (müsebbeb) arasına girebilir. Meselâ ok atma fiilinde kişi okun gitmesini murat edip onu fırlattığı halde Cenâb-ı Hak oku ölümü gerçekleştirmeyecek şekilde hedefine ulaşmadan durdurabilir; hatta ok hedefe isabet etse bile ölüm fiilini gerçekleştirmeyebilir (Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, s. 138). Mu'tezile'nin tevellüd dediği bu ilişki, kulun sebebe başvurmasının hemen ardından Allah'ın bu konudaki işleyiş kanununu yaratmasından ibarettir. Bu durumda meydana gelen sonuç kula nisbet edilir ve bundan sorumlu tutulur (Nesefî, II, 680-685). İbn Hazm ise Mu'tezile'yi destekler nitelikte cansız varlıklardan tevellüd yoluyla fiilin meydana geldiğine dair, Kur'an'da geçen ateşin yüzleri yalaması (el-Mü'minûn 23/104), cehennemde suyun yüzleri haşlaması (el-Kehf 18/29) gibi anlatımları örnek gösterip bu tür fiillerin zuhur bakımından kendisinden zuhur ettikleri varlığa, yaratma bakımından Allah'a ait olduğunu söyler (*el-Faşl*, V, 59-60).

Mu'tezile'nin tevfid teorisi, Aristocu illiyet teorisinden ya da dönemin inkârcı

akımlarının tabiat anlayışından ziyade modern dönemde ortaya çıkan "vesileci" (ocasionaliste) anlayışa daha yakındır. İnsan fiilinin dolaylı sonuçlarının sorumluluk açısından durumunu çözmeyi amaçlayan teori fâille onun seçtiği vasıta arasında herhangi bir zorunlu ilişkiye yer vermez. Fâil fiiliyle arasındaki vasıtayı seçmekte özgürdür. Ancak bu noktadan sonra tevfid yoluyla oluşan fiil zorunlu bir fiil hükmündedir. Böylece Mu'tezile sebep-sonuç arasında illiyet bağına ve âlemde sabit kanunların varlığına işaret etmiştir. Taşın atılması hadisesinde insan taşı ve onun yol açacağı fiili seçme konusunda özgür, taşın tabiat kanunu gereğince tevfid ettiği fiilden dolayı sorumludur. Çünkü sebebi meydana getirerek ona bağlı sonucu ortaya çıkarmak ve bununla övgüyü ya da yergiyi hak etmek fiili yapan güç sahibinin elindedir. Ancak Mu'tezile, sebebin varlığıyla birlikte sonucun ortaya çıkmasına engel bir durumun bulunmasını mümkün görmüş, sebep-sonuç arasındaki zorunluluğu engellerin ortadan kalkması ve mahallin fiile müsait olması gibi şartlara bağlamıştır. Buna rağmen Mu'tezile içinde tevfid ve tevellüde ilgili farklı görüşlerin ortaya çıkması ve bu teorinin açık şekilde izah edilememesi, konunun muârzıları tarafından anlaşılmasına, hatta bu teoriyi benimseyenlerin küfre kadar varan ithamlara mâruz kalmasına yol açmıştır. Tefvid ve tevellüd konusu mezhepler tarihi ve kelâm kitaplarında tartışıldığı gibi özellikle ilk dönemlerde hakkında müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Nazzâm'ın *Kitâbü't-Tevellüd*'ü (İbnü'n-Nedîm, s. 206), Ebü'l-Hüzeyle el-Allâf'ın *Kitâbü't-Tevlîd 'ale'n-Nazzâm*'ı (a.g.e., s. 204) ve Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin *İbtâlül'l-ğavl bi't-tevellüd*'ü (DİA, I, 246) bunlar arasında sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "vld" md.; Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), I, 534; Hayyât, *el-İntişâr*, s. 46-47, 60-61; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 204, 206; Bâkîllânî, *et-Temhîd* (İmâdüddin), s. 334-341; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Mağâlât*, s. 131-134, 282-283; Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-mağâlât* (nşr. İbrâhim el-Ensârî), Beyrut 1414/1993, s. 103-105; Kādî Abdülcebbar, *el-Muğni*, IX, 11-14, 20, 37-42, 49, 70-71, 75, 79-80, 99, 161-162, 352, 392; a.m.f., *el-Muhtâ*, s. 352, 380-385, 396; a.m.f., *Şerhu'l-Uşûli'l-ğamse*, s. 387-388, 393; Eş'arî, *Mağâlât* (Ritter), I, 45-46; II, 380, 401-415; Bağdâdî, *el-Fark* (Kevserî), s. 77-78, 80, 103, 112, 127, 180; a.m.f., *Uşûlü'd-dîn*, İstanbul 1346/1928, s. 138-139; İbn Hazm, *el-Faşl* (Umeyre), V, 59-60; İsfereyînî, *et-Tebşîr* (Hûti), s. 75-81; Cüveynî, *el-İrsâd* (Temîmî), s. 49, 206-207; Nesefî, *Tebşîrâtü'l-edille* (Salamé), II, 680-685; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 64; Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi*

Doktrinler Sözlüğü, İstanbul 1979, s. 186-188; Ulvi Murat Kılavuz, *İslâm Düşüncesinde Dolaylı Fiiller ve Davranışlar: Tevlid-Tevellüd* (yüksek lisans tezi, 2001), ÜÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Bekir Topaloğlu – İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2010, s. 320-321; Remke Kruk, "Tawallud", *El²* (İng.), X, 378-379; Ethem Ruhi Fiğlalı, "Abdülkâhir el-Bağdâdî", *DİA*, I, 246.

OSMAN DEMİR

TEVLİYE

(التولية)

Alış fiyatı veya maliyet üzerine kâr koymadan yapılan güvene dayalı satış sözleşmesi; kamu görevine tayin.

Sözlükte "yöneltmek, bir kimseyi yetkilil kılma, bir yere vali tayin etmek" anlamındaki **tevlîye**, terim olarak bir malın alış fiyatı veya maliyeti üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan satılmasını, ayrıca bir kamu görevine tayini ifade eder. Tevlîye güvene dayalı satım türlerinden olduğu için murâbaha ve vadîa ile aynı kategoride yer alır. Bazı fıkıh kitaplarında tevlîye ile bağlantılı biçimde ele alınan "işrak" (şirket / iştirak) terimiyle malın bir kısmını alış fiyatına satma (meselâ 10 liraya alınan bir malın yarısını 5 liraya satma) işlemi kastedilmekte ve tevlîye ile aynı sıhhat şartlarını taşımaktadır. Bazı araştırmacılar, fıkıh tarihinde tevlîye ve işrak kavramlarının içeriğinde değişiklikler meydana geldiği kanaatindedir (Yanagihashi, *A History*, s. 149-163). Günümüzde özellikle maliyetine satış denilen satışlar tevlîye akdi kapsamında değerlendirilir.

Genel muhtevası ve hükümleri itibariyle satım akdinin bir türü sayıldığından bey'in meşruiyet delilleri tevlîye bakımından da geçerlidir. Ayrıca hadislerde tevlîye satışı hakkında deliller vardır. Nitekim Resûl-i Ekrem, Hz. Ebû Bekir'in hicret sırasında kullanmak üzere satın aldığı iki deveден birini alış fiyatına kendisine satmasını istemiş (Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî, IV, 31), bir başka rivayette tevlîye satışında sakınca olmadığı ifade edilmiştir (Abdürrezzâk es-San'ânî, VIII, 48-50). Bazı kaynaklarda murâbaha ile tevlîyenin cevazına dair akîf deliller çerçevesinde ticarî tecrübesi bulunmayanların mal almada tecrübeli kişilerin yardımına ihtiyaç duyduklarına değinilir (Bedreddin el-Aynî, VI, 487-488; İbnü'l-Hümâm, VI, 497). Fıkıh eserlerinde bu ve benzeri delillere yer verilerek tevlîyenin cevazı konusunda fakihler arasında fikir birliğinin bulunduğu belirtilir.